

Дошкільне виховання

ЛИСТОПАД

1963

Організація взаємовідносин в іграх з правилами

Л. АРТЕМОВА,

співробітник Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР

В період розгорнутого будівництва комунізму завдання морально-го виховання підростаючого покоління набувають особливо важливого значення. Дошкільні заклади покликані здійснювати ці завдання, враховуючи вікові особливості дітей. Поряд з іншими різноманітними засобами виховного впливу нова програма виховання в дитячому садку рекомендує використовувати також ігри з правилами з метою формування моральних якостей особистості дитини, виховання суспільної поведінки дітей.

Слід одразу ж зауважити, що це питання слабо висвітлене в теоретичних працях, а практичні працівники приділяли йому недостатньо уваги. Тому передумовою до розробки цього питання є вивчення основ поведінки дітей в іграх з правилами.

У своєму дослідженні ми поставили перед собою такі завдання:

вивчення ігрової структури ігор з правилами, яка визначає поведінку дітей старшого дошкільного віку; з'ясування особливостей взаємовідносин дітей залежно від характеру ігрової структури.

Розв'язання цих завдань повинно сприяти розширенню уявлень про поведінку дітей в іграх з правилами і допомогти найбільш ефективно використати ігри з правилами для виховання суспільної поведінки дітей.

Ігри дидактичного напрямку створені з метою навчання дітей, розвитку їх розумових здібностей і фізичного загартовування. Характерна особливість цих ігор полягає в тому, що виховні і навчальні завдання здійснюються в них в процесі ігрової діяльності дітей. Для того, щоб зацікавити дітей, дидактичний зміст гри подається у вигляді привабливого ігрового завдання.

Для розв'язання цього завдання

діти виконують ігрові дії, додержують правил гри, вступають в ігрові взаємовідносини з вихователем, одне з одним. Вся їх діяльність в грі з правилами організовується навколо розв'язання ігрового завдання і підпорядкована йому.

Ігрове завдання — це основний елемент гри, що відображає її програмний зміст. Правильно, чітко й цікаво сформульоване ігрове завдання викликає і підтримує інтерес у дітей, спонукає їх до активної діяльності, до виконання певних ігрових дій. Однак, для того, щоб діти гралися організовано, додержуючись норм спілкування, їм необхідно знати спосіб виконання завдання. Правила, вказуючи, як виконувати завдання, визначають поведінку дітей в грі. Вимоги вихователя до поведінки дітей, подані у формі правил, дозволяють підтримувати на належному рівні взаємовідносини між дітьми.

Ігрове завдання і правила гри — це ті рушійні сили, з допомогою яких вихователь може організувати ігрову діяльність дітей.

Що ж захоплює дітей в грі? Спостереження за поведінкою дітей показали, що їх приваблює виконання ігрового завдання, хоч для цього треба проявити чимало вольових зусиль. Про це свідчить напруження, з яким вони чекають, кого викличе вихователь, боязнь пропустити свій хід, радість, коли настає їх черга виконувати ігрове завдання.

Для розв'язання ігрового завдання дитині треба запам'ятати його зміст, ігрові дії, а також правила, що вказують шлях виконання ігрового завдання.

Розв'язання ігрового завдання — складна аналітико-синтетична діяльність, яка супроводиться напруженням довільної уваги, вольовими зусиллями дитини. Весь зовнішній вигляд дитини свідчить про уважність: обличчя звернене до вихова-

теля або на дидактичний матеріал, погляд зосереджений, вона думає, не звертає уваги на оточуючих. У більшості випадків діти при цьому мовчать, інколи ворухать губами. Емоції стримані, зовні виявляються мало. Коли ж завдання розв'язано

зволяє опосередковано керувати поведінкою дітей. Дитині здається, що вона виконує ігрові дії, правила гри, керуючись своїм бажанням, бо добровільно прагне розв'язати ігрове завдання. По суті ж вона підкорюється вихователю, оскільки гру

Цікава гра (дитячий садок № 61 м. Києва).

правильно, дитина посміхається, з полегшенням зітхає, іноді радісно вигукує. Невдача розчаровує її, а програш інколи засмучує до сліз.

Як бачимо, в процесі розв'язування ігрового завдання дитина змушена виявляти розумову активність, самостійність, вольові зусилля, витримку. Правила регламентують її поведінку, визначають і упорядковують хід гри, створюють рівні умови для всіх гравців, не даючи можливості піддаватися мимовільним бажанням і відступати від встановленого ходу гри. Все це дещо ускладнює для дитини процес розв'язання ігрового завдання. Тимчасом, якщо вона виконує завдання, порушуючи правила гри, то це не вважається для неї виграшем. Така побудова гри викликає у дитини суперечливі почуття, боротьбу між бажанням виграти любою ціною і необхідністю чесно виконувати правила гри. Перевага особистих мотивів веде до порушення правил. А виконання правил свідчить про те, що дитина підпорядковує особисті бажання загальним нормам поведінки в колективі.

Структура ігор з правилами до-

і її умови придумав і запропонував він. Вимоги вихователя, поставлені перед дітьми у вигляді умов гри, стають їх бажаннями.

Досвід показує, що найбільш ефективно впливають на дитину ті вимоги, які виступають перед нею не у формі розпоряджень або вказівок, а даються опосередковано. Вимоги вихователя, що постають перед дитиною у вигляді цікавого завдання або правил, є обов'язковою умовою гри. Бажаючи гратися, дитина виконує їх. Викликавши у дитини позитивне ставлення до ігрового завдання, вихователь може спрямувати її поведінку в певне русло, організувати її діяльність.

Правильно організована активність дітей в процесі гри — запорука формування організованої поведінки.

Таким чином, в процесі розв'язання ігрового завдання вихователь може цілеспрямовано, наполегливо, але невимушено формувати навички суспільної поведінки дітей, вправляти їх у вольових зусиллях і самостійності.

Діти зайняті в іграх не однаковою мірою: одні розв'язують ігрове

завдання, інші в цей час чекають своєї черги. В деяких іграх діти діють одночасно, в інших — успіх дітей залежить від виконання завдань і правил товаришами. Залежно від організації дітей навколо ігрового завдання складаються ті або інші взаємовідносини між ними.

Аналізуючи ігри з правилами, ми виявили чотири ситуації взаємовідносин. Критерієм для розрізнення їх були такі обставини: а) залежить чи не залежить дитина в розв'язанні ігрового завдання, у вигравші від товариша, від колективу дітей; б) одночасно чи по черзі виконують діти ігрове завдання.

Виділені нами ситуації є типовими для більшості ігор з правилами. Проте бувають винятки, коли в одній грі колектив дітей організовано за принципом двох або кількох ситуацій.

Розглянемо на прикладах особливості взаємовідносин дітей в кожній ситуації.

Перша ситуація. Діти розв'язують ігрове завдання по черзі. Розв'язання його однією дитиною безпосередньо не впливає на виконання ігрового завдання іншими дітьми. Це, наприклад, ігри «Чудесний мішечок», «Хто спритний». Від того, впізнає чи ні дитина іграшку в чудесному мішечку, зірве чи не зірве грибка, не залежить розв'язання завдання іншими дітьми. Хід кожного гравця не має вирішального значення для інших учасників гри. Тому виграв або програв товариша не хвилює їх, а лише заінтересовує.

Діти не розуміють, що, спостерігаючи за ігровими діями товаришів, вони набувають досвід розв'язування ігрового завдання. Тому коли один гравець виконує завдання, інші лише зрідка спостерігають за ним; здебільшого вони відволікаються, займаються побічними справами. В цій ситуації у дітей не виникає потреба стежити за діями товаришів. Враховуючи їх інтерес до вигравшу, вихователю слід ввести в цій ситуації правило: «Всім стежити за виконанням ігрового завдання, щоб дізнатися, чи виграв товариш».

Зацікавившись, діти уважно стежать за виконанням ігрових дій, правил іншими гравцями, контролюють їх правильність, оцінюють розв'язання ігрового завдання, тобто стають активними учасниками гри. Спостерігаючи за діями товаришів, вони посміхаються, радіють правильному виконанню ігрового завдання. Неправильне розв'язання розчаровує їх. Емоції вони виявляють більш бурхливо, ніж дитина, зайнята завданням, однак заклопотані меншою мірою.

Створюючи взаємовідносини контролю і оцінки, вихователь активізує дітей, спонукає їх думати і тим самим організовує їх поведінку. Щоб проконтролювати розв'язання ігрового завдання, діти повинні згадати його зміст, правила гри, ігрові дії, стежити за виконанням цих умов товаришем. Вони нібито розв'язують ігрове завдання разом з ним, бо інакше не зможуть правильно оцінити його.

Крім того, дитина повинна знати критерій оцінки, тобто ті вимоги, які ставить вихователь до якості розв'язання ігрового завдання. Ці вимоги він повинен подати в правилах гри. Спочатку оцінку дає сам вихователь, який повинен дуже точно, справедливо і чітко умотивувати її. Об'єктивно умотивована оцінка не викличе заздрості, образи. Дитина переконується, що труднощі, з якими вона зустрілася, це результат неуважності, невтриманості, несаможиттєвості.

Якщо ігрове завдання виконано правильно, вихователь може нагадати, як саме робила дитина, щоб виконати його якомога краще.

Так вихователь формує правильне ставлення до успіхів або невдач товаришів. Діти вчаться справедливо оцінювати вчинки. Під впливом вихователя у них виникає вимогливе ставлення до себе і товаришів. Уміння справедливо ставити вимоги запобігає конфліктам між дітьми.

Друга ситуація. В іграх цього типу діти залежать одне від одного в розв'язанні ігрового завдання. Примірні ігри: «Загадки», «Два морози», «Бережи предмет».

В деяких іграх цього типу правильне розв'язання завдання першим гравцем є передумовою успішного виконання завдання другою дитиною. Як показують спостереження, таку залежність не завжди розуміють діти. Не усвідомлюючи важливості своїх дій для успішного виконання завдання товаришами, вони іноді виконують своє завдання неточно, абияк. Внаслідок цього інші діти не можуть справитися з поставленим завданням. Наприклад, в грі «Загадки» ігрове завдання тих, хто загадує,— загадати загадку, відобразивши в рухах трудовий процес, дію. Ігрове завдання тих, хто відгадує,— відгадати загадку, догадавшись по рухах товаришів, що вони означають. Якщо перші показували рухи неправильно, другі не можуть відгадати, що ті загадали. Діти не виграли тому, що їх товариші неправильно, неточно виконали своє ігрове завдання. Вихователь повинен роз'яснити це дітям, оцінюючи їх дії. При цьому слід підкреслити, що старанність, уважність тих, хто загадує, не тільки дозволяє їм правильно розв'язати своє ігрове завдання, а й допоможе товаришам. Діти охоче приймають таку пораду. Між ними виникають позитивні взаємовідносини: симпатія, допомога одне одному.

В деяких іграх цієї ситуації ігрове завдання може бути поставлено так, що виграш однієї дитини є обов'язковою умовою програвшу іншої. Наприклад, в грі «Два морози» мороз виконає своє ігрове завдання, якщо заморозить кого-небудь. Інші діти, щоб виконати своє ігрове завдання, повинні встигнути втікти в будиночок, поки мороз не торкнувся їх. Мороз і діти не можуть виграти водночас. Виграє той, хто виявиться більш спритним і кмітливим. В таких іграх легко виникають конфлікти, оскільки діти не хочуть програвати, і кожен старається довести свою правоту.

Щоб вирішити, хто з них правий, вихователю треба особливо уважно стежити, чи виконуються правила гри. Звичайно діти не заперечують проти справедливих доказів вихователя або товаришів. Точний кон-

троль і справедлива оцінка є запорукою позитивних взаємовідносин між дітьми.

В цій ситуації дитина розуміє, що розв'язуючи ігрове завдання, вона не відірвана від колективу, а взаємозв'язана з ним, залежить від нього і сама впливає на інших дітей. Діти уважно стежать за ходом товариша, щоб правильно розв'язати своє ігрове завдання. Взаємовідносини між ними вихователь може регулювати за допомогою правил гри. У зв'язку з тим, що дитина, виконуючи ігрове завдання, безпосередньо зачіпає інтереси товаришів, вони з власної ініціативи намагаються вплинути на неї— вимагають правильного розв'язання ігрового завдання, виконання правил. Діти охоче підкоряються справедливим вимогам колективу. Вказівки товаришів не виводять їх з ігрового настрою, не руйнують гру.

Третя ситуація. Всі діти одночасно розв'язують ігрове завдання. Примірні ігри: «Знайди і промовчи», «Подорож по кімнаті». Діти прагнуть до однієї мети, але досягають її не об'єднаними зусиллями, а незалежно одне від одного. Розв'язання ігрового завдання одним гравцем не впливає безпосередньо на виконання завдання іншими дітьми.

Для успішного розв'язання ігрового завдання в цій ситуації дітям необхідно проявити багато самостійності, оскільки в грі вони діють одночасно, поруч одне з одним, але не спільно. Почавши грати, кожен зайнятий ігровим завданням і не може стежити за діями другого. Дітям треба особливо уважно вислухати пояснення вихователя, щоб чітко уявити собі ігрове завдання і спосіб його розв'язання. Якщо дитина пропустила що-небудь в поясненні, то в процесі гри їй важко буде діяти.

В разі потреби вихователь може в ході гри нагадати правила, дати вказівки, звертаючись до всіх дітей, оскільки вони діють одночасно. Діти старшого дошкільного віку здатні порівняти загальні вказівки з своїми діями і відповідно змінити поведінку. В цій ситуації вони набувають досвіду поведінки, весь час

активно діючи. Самостійність дуже приваблює їх, дає їм задоволення. Тому вони охоче переборюють труднощі, пов'язані з розв'язанням ігрового завдання.

Протягом гри кожна дитина кілька разів розв'язує ігрове завдання, бо в кожному ході беруть участь всі діти. Необхідність діяти самостійно з часом не викликає труднощів.

В цій ігровій ситуації особливо важливо не заважати товаришу самостійно розв'язувати ігрове завдання. Наприклад, в грі «Знайди і промовчи» треба знайти іграшку і тихенько сказати про це вихователю. Не вказавши місце, де сховано іграшку, дитина дає товаришу можливість шукати її самостійно.

Діти не одразу це розуміють і іноді мимовільним рухом або пильним поглядом можуть вказати місце, де сховано іграшку. Інші гравці, помітивши це, знаходять її. Якщо вихователь пояснить дітям, що робити так не можна, бо за правилами кожен повинен знайти її самостійно, вони стримуються і стежать за своєю поведінкою. Усвідомлення необхідності не порушувати взаємовідносин один з одним (не заважати, не підказувати, дати товаришу можливість проявити себе) примушує дітей підкорятися правилам гри.

В цій ситуації створюються умови для самостійного застосування набутих навичок поведінки в колективі.

В цьому випадку можна легко встановити, чи справді діти набули навичок поведінки в колективі, чи вони можуть діяти лише під контролем старших.

Четверта ситуація. Дітей розподілено на команди. Від правильності розв'язання ігрового завдання кожним гравцем залежить загальний виграш всієї команди. В силу колективного виграшу всі діти зацікавлені в правильному розв'язанні ігрового завдання кожним гравцем, що належить до їх команди. Вони уважно стежать за виконанням завдання товаришем. Дитина, що розв'язує ігрове завдання, відчуває відповідальність перед колективом і докладає зусиль, щоб

добитися успіху. Ще до початку виконання ігрового завдання діти прагнуть угадати його результат, хвилюються за товариша, бо це важливо для всього колективу. «Підведе чи не підведе?» — хвилюються вони. Природно, кожен старається виконати завдання так, щоб не підвести товаришів.

За спостереженнями, в цій ситуації підвищується якість розв'язання ігрового завдання, поведінка дітей стає більш організованою.

При неправильному керівництві можуть виникнути негативні взаємовідносини між дітьми різних команд і навіть всередині команди: підказування з метою допомогти товаришу по команді, злорадство, насмішки, недоброзичливість до тих, хто програв, заздрість до тих, хто виграв. Так трапляється, коли змагання між командами перетворюється на суперництво — хто кого обіграє. Щоб цього не сталося, треба формувати у дітей правильне ставлення до виграшу. Вихователю слід не залишати без оцінки жодної відповіді або дії дитини, обов'язково висловлювати своє ставлення до них. В силу схильності до наслідування діти робитимуть так само.

Виграш слід розглядати як правильне розв'язання ігрового завдання, результат додержання правил, а програш — як неправильне виконання завдання або порушення правил. Завдяки такому ставленню вихователя до виграшу діти сприймають його як результат старанності, кмітливості, винахідливості, додержання норм спілкування в колективі. У них не виникає почуття зверхності або заздрості до товариша. Оцінку слід давати в доступній і зрозумілій дітям формі: «Таня виграла. Вона знайшла ведмедика, бо прислухалася до оплесків дітей» (Гра «Знайди іграшку»).

Необхідність додержуватися норм спілкування в колективі вихователь може мотивувати як допомогу товаришу: «Давайте посидимо тихо, щоб не заважати товаришу виграти», «Юркове підказування завадило Олі самостійно виконати завдання. Тому вона не виграла».

Таке трактування виграшу дає

точну установку до розв'язання ігрового завдання, при цьому формується правильне ставлення до виграшу і позитивне ставлення один до одного. Діти швидко це засвоюють і самі правильно визначають виграш. До цього не примішується почуття заздрості, недоброзичливості. Підводячи підсумки гри, вихователь вказує, що виграш команди — це результат правильного розв'язання ігрового завдання, організованої поведінки всього колективу:

«Іграшки знайшли ті діти, які старанно і самостійно їх шукали, а не уважні прогнали», «Виграла перша група. Тут всі діти виконували правила гри. А в другій групі один підглядав, другий неправильно назвав тварину на картинці. Правда, Толя відповідав правильно, але його підвели товариші».

Подібне ставлення сприяє тому, що виграш приваблює дітей як оцінка якості їх діяльності: правильно розв'язав — виграв, неправильно розв'язав — програв. При такій оцінці діти хвилюються за партнера, але надають йому можливість розв'язувати ігрове завдання самостійно, немає підказування і негативного ставлення один до одного у випадку виграшу або програшу.

В цій ситуації взаємовідносин виникає відповідальність перед товаришами. Використовуючи це, вихователь може опосередковано впливати на поведінку дітей через колектив. Наприклад, в грі «Де наш дім» вихователь спочатку визначав виграш залежно від того, яка команда швидше збереться в свій дім. Діти поспішали — треба прибігти першими. Зібравшись в коло, вони сперечалися: «Ми перші! Ми виграли!» Щоб припинити суперечки, вихователь вводить правило: «Виграє та команда, яка вселиться в свій будинок не тільки швидко, а й організовано, без галасу і метушні». Після цього діти поведуться набагато стриманіше. Проте Сашко не може утриматися від радості, що в їх будиночок діти зібралися першими, виголошує: «Ми виграли! Ми виграли!» Женья з докором відповідає йому: «Ні, не виграли. Через

тебе не виграли!» Сашко не знайшовся, що відповісти. Вихователь підтримав Женю, присудивши виграш іншій команді.

В іграх з елементами змагання взаємовідносини дітей ускладнюються. Тому залучати дітей до таких ігор можна лише тоді, коли вони набули позитивного досвіду взаємовідносин у колективі.

На основі наших спостережень за поведінкою дітей в іграх з правилами можна зробити такі висновки:

У дітей старшого дошкільного віку в іграх з правилами переважає інтерес до ігрового завдання — до виграшу.

Прагнення до виграшу спонукає дітей діяти, керуючись своїми бажаннями, не рахуючись з інтересами колективу. Тому залишені без керівництва з боку вихователя ігри можуть розвивати у дітей егоїстичні почуття, аморальні якості.

Керуючи грою, вихователь повинен не допустити виникнення небажаних взаємовідносин між дітьми. Використовуючи інтерес дітей до гри, слід викликати у них активно-позитивне ставлення до дій товаришів, стимулювати виникнення позитивних взаємовідносин.

В грі діти вчаться непорушно виконувати правила і не зачіпати інтересів товаришів. Вони на конкретних фактах переконуються в доцільності таких взаємовідносин.

Взаємодіючи одне з одним, діти під керівництвом вихователя можуть навчитися поєднувати свої бажання з інтересами товаришів, тобто оволодіти початковою формою суспільної поведінки.

Своєрідність взаємовідносин, що складаються між дітьми в іграх, показує, наскільки корисно використовувати ігри з різноманітною структурою, в яких дитина зустрічається з різними поєднаннями вимог до своєї поведінки.

Оволодіння нормами поведінки в розглянутих ситуаціях взаємин сприяє збагаченню і розширенню досвіду поведінки в колективі, що забезпечує перенесення набутих навичок суспільної поведінки і в інші умови.